

BUDAPESTI MOZAIK

Sinkó Ervin

MEGHITT BESZÉLGETÉS 1963-BAN

Ó: Mikor is láttuk egymást utoljára?

Én: Idestova negyvennégy éve. Pontosan 1919-ben ugyanitt, Pesten. Augusztusban.

Ó: Negyvennégy éve... Mondd, mi az, ami leginkább meglepett Budapesten? Mi az, ami annyi idő után leginkább másként van, mint ahogy képzelted?

Én: Minden.

Ó: Hogyhogy minden?

Én: Minden. Nem is emlékeztem rá, hogy ilyen nagy ez a város. A méretek. Valahányszor a távolból rá gondoltam, akkor a tőzsdepalotában berendezett hadikórház jutott eszembe, ahol az első világháború vége felé feküdtem. Aztán a Fészek kávéház az Andrássy úton, majd a London kávéház a Nyugati pályaudvar mellett, ahová földim, György Mátyás pártfogó közvetítésével szabad volt kézirataimat a *Tett*, majd a *Ma* szerkesztőségi összejöveteleire elvinnem, mindig előre is szorongva attól, hogy a feketeinges, szigorú és csodás ember, Kassák Lajos, minden igyekezetem ellenére még mindig **nem** eléggé eredetieknek, nem eléggé bomlasztóan újnak fogja itélni szívem és elmém szüleményeit. Ha a távolból Pestre gondoltam, emlékeztem az ünnepi áhítattal látogatott Galilei-kör éjszakai vitáira, egy-egy hónapos szobámra, aztán a Mária utcára, illetve benne egy házra, arra a bizonyos újpesti villára, az újpesti Wolfner gyárra, ahová már agítálni jártam, a Visegrádi utcára, illetve arra a házra, ahol először álltam szemtől szembe Oroszországból jött forradalmárokkal, boisevikkkel, igaziakkal, a Gólyavárra, a Hungária szállóra, melyben a Szovjetház volt, az Országházra, az Országház előtti térre... De nem is igaz. Az utcákat és épületeket, még a szobákat is eltakarta előlem — nemcsak utóbb, hanem már akkor — az, hogy húszéves fejjel jártam ott, nem láttam őket a magam vívódásaitól és rajongásától, túl-

ságosan elfoglaltak, akkor is s később is, a benső emlékek. Hogy elevenedhettek volna meg a külső dolgok? Nem láttam az utcákat és a helyeket, elfedték őket az emberek, akiktől a tartalmukat kapták, az emberek, ezek az életemből kitörölhetetlen, minden mást élettelen fogalommá, mellékes kulisszává halványító nevek, melyek végtelen jelentőségükben éltek, és nyilván halálomig élni fognak bennem: Mici, aztán Józsi, Aladár, Gyula és megint egy másik Gyula és Mária és egy másik Józsi, akit Jóskának hívtunk, és Kun Béla, akit még gondolatban is egyetlen szóval: a *Kunbélának* neveztünk és a Szovjetház annyi, annyi szobája, melyek egyáltalán nem konkrét helyiségeket, bútorokat és ablakokat, hanem emberek neveit jelentik az emlékezetemben, és aztán a budai Naphegy utca, amely megint csak nem utcát, hanem a Balázs Béla lakását jelenti, a *Vasárnap délutáni társaságot*, (ahová M. sose akart eljönni), a Lukács György, Ljena, Máli, Mannheim Károly, Káldor, Gergely és Radványi és Rényi Edit alakját, tekintetét és hangját. Vagy azt, ahogy körben ülve hallgatták Lukácsot. És aztán megint villák és lakások, amiknek a körvonalai és a hozzájuk vezető utak ködbe veszttek, és csak a személyek, Ferenczy Béni, Noémi és Pátzay Pál eleven alakjai, gesztusai és szavai maradtak kitörölhetetlenek. Sokszor, nagyon-nagyon sokszor és nemegyszer reménytelenül sóvárogva gondoltam Budapestre, de — most veszem észre — sose láttam magam előtt utcákat, tereket, házakat, mindig csak arcokat, az embereket, akik a Pesten töltött rövid hónapok alatt belenőttek az életembe. És Pest most, 1963-ban, egyszerre egy nagy, megdöbbenően nagy nagyváros, szinte közömbös, és én mintha idegen volnék az idegenben. És szinte magamnak is idegen vagyok az idegenben. S ezért egész stílszerűen hatott rám, hogy ebben a körengtetben az utcák neve is más, mint volt. Egyszóval: minden meglepett, minden másként van, mint képzeltem.

Ó: És mint idegennek, mi a benyomásod az idegen városról?

Én: Hogy ezt így kimondod, érzem, mégse igaz. Mégse vagyok csak idegen az idegen városban. Ez a város volt mégis az a színtér, ahol legtöbbet, életre szólót kaptam, és ahol, ha sokszor úgy látszott is, hogy itt minden időkre minden elveszett, megint csak kaptam; kaptam keserűséget, rémületet, álmomtól megfosztó borzadást —, de szándékosan mondom így: k a p t a m, mert az itt dúló borzalom is produktív, ihletett tagadássá, harcossá akart válni bennem, és — amennyire erőmből tettem — tetté is. Hogy ér-e valamit az, ami vagyok, és amit elvégeztem, s amit tán még elvégezni megadatik, az majd kiderül; de hogy gondolataim és tetteim, az életem kialakításában, így vagy úgy, ez a mai idegen város mindennél döntőbb szerepet játszott, ezt mindig is tudom. Azóta, hogy te és én utoljára találkoztunk, sokfelé jártam, kínlódtam és reménykedtem, kétségbeestem, megint kínlódtam, és újraéledve megint előről kezdtem; de mindig ott volt hátterem, hegyes ösztöknek húsomban az az alig pár hónapnál több idő, amit épp ebben, az egykor legboldogtatóbb reményeket és tennivalókat ajándékozó, ebben az azóta annyiszor rettenetes, annyiszor lidércnyomásos városban, Budapesten éltem át.

De ha megengeded, akkor most én kérdezek: hazataláltál, te most otthon vagy itt, annyi nehéz év után?

Ö: Annyi nehéz év után? Nem, nem nehezek voltak. Mázsás évek — még ez is szépírói eufemizmus. Végül is tizenegy év és kétszázhusz nap ott északon, messzi északon, gyűjtőtáborban, ahová azok küldtek, akikért élni akartál és minden pillanatban kész voltál meghalni! Tizenegy év és kétszázhusz nap! Mintha egy almából kivágnának mindent, csak a férgesét hagynák meg. Nesze neked, ez a maradék! Ennyit hagytak meg nekem az életemből. A fogaim, a vesém, a májám, a gyomrom *kaput*. Akik itt Pesten közel álltak hozzám, azokat a magyar és a német fasiszták pusztították el, a maradékot Rákosiék. Engem meg a feleségemet pedig — emlékszel még a feleségre? — odaát. Mintha összeheszéltek volna. Most újra megnősültem. Mintha lehetne folytatni, ami megfagyott a jégben és hóban, mintha lehetne folytatni az életet! Az új feleségem egyébként jó, gondos asszony, most rendezi be a háromszobás lakásunkat. Nagyon szép lakást kaptam Budán, nagyon szép helyen. Afféle dízsírhely. Kádárék s általában az elvtársak jók. Minden nagyon jó, minden és mindenki, csak számomra nagyon, illetve túlságosan későn. De most már mégis jó úton van minden. Jó úton. Te nem gondolod?

Én: De igen. Azt hiszem, ez a legpontosabb diagnózis: itt most jó úton van minden. Csak...

Ö: Semmi csak. Nem azt mondtam, hogy itt már minden jól van, hanem azt, hogy minden jó úton halad. A szőlomok, a hazugságok őreikkel együtt szemétdombra kerültek, és most csak rajtunk áll, hogy ne hagyjuk bemocskolni azt, amiért, mindennek ellenére, még mindig érdemes élni. Élni annyi tömérdek sír, annyi sír és a mi 1919-ből való gyermeked, világot megváltó, oly szép és oly naiv reményeink sírja fölött, a sok-sok, kimondhatatlanul sok sír ellenére is! Kádárék is azt mondják: végre jó úton vagyunk, csak még el kell tisztítanunk az útból mindazt, ami akadályként itt maradt a még sajtó, nehezen hegedő *sebekben*, de a bizonyos fejek örökölt szokásaivá vált, automatikus *magatartásokban* is. Nem könnyű, nem sima, de jó úton vagyunk. Az emberek élvezik, hogy nincs már az, ami volt, még nem lelkesednek értünk, de már kezdenek bízni bennünk. Nézz körül itt ebben a vendéglőben...

Én: Igen, láttam az étlapot. Békebeli étlap. És látom az embereket. Nem telnek be az evéssel. Esznek, és esznek, és esznek, munkáscsaládok gyerekeikkel, kispolgárok és egykori polgárok, esznek, és isznak, és hangosak. Ha még nem vidámak, de kedvük telik az életben, mint a tegnapi nagybetegnek, aki végre lábadozik. A hasonlatot egyébként itt, épp rád várva, az egyik pincértől hallottam. Nem súgta, hanem mindenki füle hallatára válaszolt a kérdésemre. Azt hiszem, Budapesten már nem félnek az emberek. A félelem elmúlt, mintha valami hatalmas lélegzetvétellel elfújták volna.

Ö: Lám, mondom, jó úton vagyunk. Megtanulunk mi még nevetni, nemcsak a gonosz pesti vicceken, hanem egyszerűen magától az örömtől, az *életörömtől*. Életöröm? Az én számban valami fucsza iz támad, ahogy ezt a szót kimondom. De mégis: életöröm. Legalábbis azoknak,

akik ma fiatalok, s akik majd visszaadják a szavak eredeti értelmét, vagy talán éppen új, az eredeténél is szebb tartalommal és jelentéssel ruházzák fel őket. Mi rokkantak nem számítunk.

Én: Ha választhatnál, mégis úgy kezdenéd, ahogy kezdted? Újra vállalnál mindent?

Ő: És te?

Én: Mit tehetnék egyebet? Szebbet?

Ő: Úgy van. Mit tehetnénk egyebet? Igazabbat?

Én: Szóval úgy találod, hogy mégis szép volt az élet, ahogy élni adatott?

Ő: Semmiképp se. Úgy találom, hogy förtelmes volt. De minden más élet még sokkal förtelmesebb lett volna. Minden más akkor lehetséges élethez képest.

Én: Csak az a kár, hogy ilyen okosak és ilyen öregek lettünk.

Ő: Ami engem illet, rokkant, aggastyán, afféle csonk lettem. Te 19-ben, ugyé, szakállt növesztettél, hogy ne lássék, milyen fiatal vagy... Sebaj. A fontos az, hogy ne legyünk hűtlenek, azaz semmit se felejtünk el, mert különben kárba vész minden, ami rettenetet tapasztaltunk és tudunk.

Én: Plagizálni fogom ezt a mondatodat. Ezzel fogom odahaza kezdeni a beszámolómat erről a magyarországi látogatásomról.

Ő: Odahaza?

Én: Igen, odahaza. Zagrebben, Novi Sadon, Jugoszláviában. Az emberek között, akikkel közösek voltak és maradtak a harcaim, a céljaim, szándékaim, fájdalmaim és örömeim. Odahaza, Jugoszláviában.

Ő: Odahaza. Kezdek kozmopolita lenni. Ahogy azt azelőtt mondták: rohadt kozmopolita. Mért ne lehetne nekem is éppígy hazám újra ez a magyar haza? És nemcsak ez a haza. Még sok más haza is, egyetlen, közös nagy hazaként. A határok — egyszer még azok is a múlt előítéleteivé válhatnak.

Én: Hallgatlak, és mintha nem 1963-at, hanem 1919-et íránk. Nem is igaz, hogy megöregedtéél. A vénség nem a te, nem a mi kenyerünk. Mindennek ellenére, még ma sem.

NAPLÓRÉSZLET

Egy nappal elhalasztottam az utazásomat, mert Vajdaság Végrehajtó Tanácsa értesített, hogy a Jugoszláviában tartózkodó magyar művelődési miniszter, Ilku Pál meg akarja látogatni a Novi Sadi egyetem magyar tanszékét. Meg is jelentek: a miniszter és kísérete. Fogadtam őket, a magyar tanszék munkatársaival és a diákok képviselőivel, ott volt a bölcsészeti kar dékánja és az egyetemi tanács képviselője is. A vendégekkel töltött két óra valóban szívélyes volt. Minden iránt, ami a tanszék munkáját illeti, behatóan érdeklődtek. Megnézték a tanszék könyvtárát is, ami miatt nem kell szégyenkezniünk, szó volt a szerbhorvát—magyar nagyszótárról, melyen külső segítség nélkül egy lelkes gárda már több mint nyolc éve dolgozik. Megnézték

a szótár próbaíveit is, tetszett nekik, és megígérték minden segítséget, együttműködést. Amikor a protokollfőnök értük jött, úgy váltunk el tőlük, mint elvtársaktól, akikre csakugyan számítani lehet.

Negyvenöt perccel éjfél után érkezünk meg Budapestre. Az Írószövetség nevében Jobbágy Károly és egy Gabi nevű nő fogadott, aki közölte, hogy ő lesz — a tolmács. Szerencsére a követségünk kultúrattaséja is várt ránk. Taxin be a városba, a valóban európai színvonalú Royal szállóba, aztán — mert éhesek voltunk — vagy négy különböző vendéglőbe pillantottunk be, végül megállapodtunk az egykori New York kávéházban, amelyet most Hungáriának neveznek. A fiatal pincér, aki az ételhez fekete kenyeret szolgáltat fel, a kérésemre, hogy nem kaphatnánk-e fehéret, azt felelte, hogy nincs. Jugoszláviában van — mondtam neki. Erre — és mindjárt ráismertem a pesti iróniára — megjegyezte: „Jugoszláviában túl konzervatívak, vagy pedig mi Magyarországon túlságosan haladók vagyunk.”

Az emberek korán indulnak munkába, a pazarul kivilágított utcák ilyenkor még kihaltak. A kirakatok meglehetősen gazdagok. Mint Beográdban, Zagrebban, mint minden nagyvárosban, itt is van hulladék-emberiség, alvilág. Egy feltűnő pár, egy öregember és egy sokkal fiatalabb nő hangoskodik az utcán, mind a ketten részegek. A nő nadrágban. Alkuszna, a nő többet kér, mint amennyit az öreg fizetni tudna vagy akarna.

Reggel olvasom a *Népszabadságban*, a *Magyar Nemzetben* és az *Esti Hírlapban* a közoktatásügyi miniszter Novi Sad-i látogatásáról szóló kommunikét. Az áll benne, hogy a Tartományi Végrehajtó Tanács igen szívélyesen fogadta a minisztert és kíséretét, s hogy délután meglátogatták a Petőfi Sándor nevét viselő Novi Sad-i elemi iskolát. Nem értem. Nehéz megérteni, mért kell letagadni, hogy Jugoszláviában van egy tanszék, melynek a magyar nyelv és irodalom művelése a feladata. Magyarország határain kívül ez az egyetlen ilyen tanszék.

Stardelov delegátus-társam csodálkozik. Csodálkozom én is.

„Több dolgok vannak földön és égen,
Horatio, mintsem hölcselmetek
Almodni képes. De jerünk tovább...”

Földön és égen és a politika szövevényes útvesztőiben. „De jerünk tovább...”

Tizenhetedikén reggel Gabi elvtársnő kíséretében látogatás a Magyar Írószövetség székházában. A titkár, a személy szerint is szimpatikus ember, a tehetséges költő, Garai Gábor és két elvtársnő fogad. Üdvözlés az Írószövetség nevében és a kérdés: mit óhajtnak látni. Stardelov mindjárt közli, hogy nem turistaként jöttünk, hanem mindezekelőtt a kultúrérettel, kulturális intézményekkel, kiadvállalatokkal, szerkesztőségekkel és írókkal akarunk kapcsolatot teremteni. Garai arról tájékoztat, hogy az Írószövetség fogadást ad a tiszteletünkre, mondjuk ~~szeg~~, kiket akarunk látni ezen a fogadáson. Annak a nézetemnek ~~edok~~ kifejezést, hogy ha a lapok közlik a fogadás idejét, úgyis ~~eljönnek~~ azok, akik találkozni akarnak velünk. A válasz meglep. A

válasz úgy hangzik, hogy csak azok jöhetnek el, akiket az Írószövetség meghív. Nem jelenhet meg minden érdeklődő, hiszen csak Pesten háromszáz tagja van az Írószövetségnek. Csodálkozunk, és meg is mondjuk, hogy minálunk Jugoszláviában az Írószövetség székháza mindig tárva-nyitva áll minden író számára. A külsőségek megőrzése mellett feszes a hangulat, hivatalos, úgyszólván protokolláris a szívélyesség. Kidolgozzuk a programot.

Ezután a csoda: a Szépművészeti Múzeum. Vizontlátás Grecóval és Goyával. A XV. századbeli umbriai festőnek „Az öngyilkos” című rajza ismeretlen: egy ifjú ember, két csoport közé ékelődve, és mégis mintha senki se látná, tört szúr a mellébe. Éppoly magányos, akár Krisztus a Greco-képen, melyen az angyal hatalmas fehér szárnya, mint maga a megtestesült ananké dominál.

Este a Dobozy Imre aktuális (cselekménye 1962-ben Pesten játszódik) darabján: *Holnap folytatjuk*. Rendkívüli élmény! Nem a művészi értéke, hanem az előadás, és mindennél inkább a közönség. Nálunk Jugoszláviában nem tudok egyetlenegy színdarabról sem, amely ennyire aktuális merne lenni. Hihetetlenül új, tanulságos látvány a színpad és publikum intenzív együttélése, mintha a közönség — a színház zsúfolva volt — együtt játszana, együtt lélegzene a színpaddal.

Vacsora a Royal söntésében. Hihetetlen, hogy itt mindenkinek milyen jó az étvágya!

A DESCARTES-I DEDUKCIO

„Gondolkozom, tehát vagyok.” Ez a descartes-i dedukció kétségbevonhatatlan, ha eredeti alakjában csak az egyes emberre vonatkoztatják. Lehet gondolkozni, tehát élni börtöncellában is. Akasztófa árnyékában is gondolkozhatok, tehát még az akasztófa árnyékában is v a g y o k. De akkor csak a magam számára gondolkodom és lélegzem — s még ez is élet ugyan, de, enyhén szólva, szűkre szabott, végletesen redukált, néma és elnémított gondolat és élet.

A gondolat valódi életéhez és az élet igazi éléséhez hozzátartozik a nyilvános manifesztálódás, a megnyilvánulás spontán lehetősége. Az, amit szabadságnak szokás nevezni. Enélkül lehetnek elszigetelt gondolkodók, de nincs mód arra az összeütközésekben bővelkedő, termékeny és megtermékenyítő, sokirányú különleges áramlásra, ami által az egyén egy közösség tagjává, a közösség pedig egy intellektuális élet hordozójává, egyben ösztökélő erejévé válik.

Mennél intenzívebb az intellektuális élet egy közösségen belül, annál nyugtalanabb és nyugtot nem hagyó. Végül is a gondolatok nyilvános élete, az intellektuális szabadság csak azt jelentheti, hogy minden választ kérdések követnek, s a kérdéseket újabb állítások és további kérdések bátor körforgása. Ezen a síkon a csend egyenlő a halállal — a szellemgyilkos, torz és undok, fegyelmezett és önfegyelmező színleléssel, a színlelt étellel. Azzal, amely minden hivatalos szónoklat változatlan refrénje: „Viharos taps. Az egész hallgatóság feláll.” Ez a viharos taps, éppúgy, mint a csend, a descartes-i tétel variációja: nem gondolkodom, hogy legyenek.

Az egyetértő, nyilvános, közös szimulálás a megfélemlített élet jele, és mindig visszataszítóbb, mint bármely nyilvánosan kimondott, nyilvánosan kimondható, esetleg téves, esetleg teljesen hamis gondolat. A halál butább minden élő tévedésnél. A tévedni-merés éppúgy hozzátartozik egy közösség intellektuális életéhez, mint a tévedés ellen irányuló állásfoglalás. Egy intellektuális életnek az is megbízható jele, hogy tévedéseket, tévedések sokadalját is felszínre veti, de ott a tévedések is produktívak, végső fokon még inkább kidomborítják az igazságokat, ösztökélik és érvényre juttatják az igazságok dinamikáját.

A mai Magyarországon, legalábbis nekem úgy tetszik, itt-ott vannak még olyan apparátusok, melyek a múltból maradtak itt és — épp apparátus jellegükénél fogva — nem tudnak lépést tartani a fölszabadult, eleven közszellemmel. Mi itt Jugoszláviában még mindig csak igen hiányosan alkottunk magunknak képet arról, hogy ott kialakult egy a tekintélyekkel és áttekintélyekkel számot se vető közszellem. Ebben az új szellemi klímában, mint hőemberek a heves napsütésben, eltűnedeznek a bálványok, melyekhez a közelmúltban csak a feltétlen hit és a kötelező áhitat buzgalomával, azaz csak képmutatóan lehetett közeledni. Azok a fogalmak és formulák, melyeket csak szajkózni és megtapsolni volt szabad, ebben az új szellemi klímában lehetetlenné, mándinkább türhetetlenné váltak és válnak.

Magyarországon ma az emberek a saját fejükkal gondolkoznak. A szólamok helyét a tartalmi elemzés foglalja el, s az ünnepélyes vagy nem ünnepélyes hivatalos nyilatkozatok és a hétköznapi kritikus emberi tapasztalat között eltűnt vagy tűnőben a szakadék.

Ennek az új magyar szellemi klímának szembeszökő jellegzetessége az az impozáns merészség, mellyel a magyar írástudók néven nevezik a dolgokat, szembesítik a közösséget a jelen megoldatlan vagy csak látszólag megoldott gazdasági, politikai, emberi és ideológiai problémáival.

Az egykori „szocialista állam” alattvalójából, aki fülsiketítő állelkedéssel csörgette láncait, a közösség gondolkodó, bíráló és vitakozó tagja lett. A pesti vicceket, melyeknek az a jellegzetessége, hogy senkit és semmit se kímélnek, ezeket a vicceket, amelyek léleményességükkel minden értekezésnél pontosabban, pár rövid szóval fején találják a szöveget, ezeket a vicceket, amelyek külön tanulmányt érdemelnének — az emberek már nemcsak zárt ajtók mögött, de nyilvános helyeken se mesélik suttogva. S mindennap, az ég tudja, honnan születnek új viccek. Igaz, sokszor kárörvendők, sokszor epések, nem hiányzik belőlük a karikatúra eleme sem, de van bennük valami szellemesség önzetlen élvezetéből, és nemegyszer saját magukon is nevetnek az emberek egy-egy ilyen tréfa poénjével. A párttagok éppúgy, mint a nem párttagok, szidnak, csúfolnak sok mindent, hol dühösen, hol keserűséggel, de van egy biztonságérzetük, ami számukra már magától értetődő. Ez a mai szocialista rezsim sikerének és erejének a legmegnyugtatóbb bizonyítéka.

Nincs már az a fórum, amely bármiféle ideológiai nyilatkozattal bárkit is megijesztene vagy megijeszíthetne. Aki ijeszteni akarna,

az csak a maga esetleges erkölcsi presztízsen ütne csorbát, s ha hangja túlságosan fenyegető volna, a komoly emberek szemében alighanem komikusná válna.

S bár ez a közszellem annyira biztató, jó és főleg új, a dolgok inercióját ismerő sem lepődhet meg azon, hogy egyes intézmények még nem idomultak ehhez, a múlt annyi nyűgétől felszabadult új élethez. Az új élet minden vonalon — lendületesen vagy óvatosan, fokozatosan — keresi, hogy mindent a maga szellemének megfelelően formáljon át. Abból azonban, hogy valami az új viszonyok között anakronisztikussá vált, még nem következik, hogy fel is adta az ellenállást, már el is tűnt.

Erre jó szemléltető példa a hetenként megjelenő „És” szerepe, amíg a lap az Írószövetség, helyesebben az Írószövetség ideológiai vezetőségének hivatalos szócsöve volt. Az „Élet és irodalom” című hetilapot még az újságárusok is csak „És”-nek nevezték, mert a pesti humor, amely a nagyváros népi humora, úgy találta, hogy a hetilapból az élet éppúgy hiányzik, mint az irodalom, s csak a kötőszó, az és nem. S máikor 1963 novemberében a lap megszűnt az Írószövetség hivatalos orgánuma lenni, s csak egy irodalmi sajtótermék lett, új szerkesztője — ezt tőle magától tudom — foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a lap hivatalos múltja iránti leplezetlen iróniával, címét csakugyan a közzájon forgó „És”-re rövidítse, Mindenesetre az új közszellem győzelmének és a mai magyar szocialista rezsim szellemének eredménye, hogy az Írószövetségnek ma már nincs élők és holtak irodalmi helyét és értékét meghatározó hivatalos orgánuma.

Meg-megtörténik ugyan, hogy irodalmi és művészeti produktumokkal szemben még ma is megszólal, valamely ideológiai apparátus részéről, az egyházi enciklikákra emlékeztető, leckéztető és épületes hangnem; ilyenkor rendszerint a kárhooztatás szótára is a régi. Mintha a dicséretes és jó még mindig egyet jelentene azzal, ami a realizmus, szocialista realizmus és pártosság kompromittált mércéjének felel meg, és mintha még mindig az ördögűzés módszereként volna alkalmazható, ha egy-egy műre vagy művészre ráolvassák az individualista, dekadens, formalista, pesszimista vagy egyszerűen „a szocialista valóságunktól” idegen ihlet diagnózisát. A hang ugyan már ilyen esetekben sem olyan szigorúan oktató, és persze nem is olyan fenyegetően dörgedelmes, mint a sztaliní „irodalompolitika” korában.

Magyarországon ma minden másképp fest. Él még, de mert voltaképpen nemcsak lent, hanem fönt se kell, kivesszőben van az államilag jóváhagyott irodalom-tisztviselők típusa. Egy-egy fiatal író, akivel alkalmam volt találkozni, egykedvűen, sőt bizonyos önértéttel említette, hogy az Írószövetség valamelyik alosztályán vagy vitáján elmarasztaló ítéletet hoztak — és publikáltak — prózájáról vagy verséről. A következmény? A „fórum” vagy a „fórumok” meghozták — a különböző esetekben Sztalin-díjakkal kompromittált — ítéleteiket, az író pedig ír, és publikál is. S hozzá kell tenni, hogy a szerkesztők vagy kiadók részéről ehhez nem is kell valami oroszlan-szívű bátorság. Legalábbis az az ember benyomása, hogy még azok

is, akik időnként még anatemizálnak, immár tisztában vannak vele, hogy amelyik író hivatalos receptek szerint lehet idomítani, azt még idomítani sem érdemes, viszont az igazi író és művész kizárólag a maga alkatának és benső parancsának megfelelően tud dolgozni. Mintha a még föl-fölbukkanó enciklikák inkább a közönség izlését igyekeznének befolyásolni, mint az úgyszólván csak öntörvényük jegyében alkotó írókat és művészeket, akik, ha következetesen helytállnak magukért — ma már ez látszik —, előbb-utóbb meg tudnak birkózni az atavisztikus irodalmi apparátus fanyalgásával és esetleges akadémizálásával is.

Írók, tehát vagyok — és ennek a szabad és biztos öntudatnak a jegyében a mai Magyarországon az írók, költők, kritikusok olyan sokszínű, oly gazdag és nemegyszer megrázóan nagyszerű produkciójával találkozunk, amelynek értékeit a nagy népek irodalma is aligha múlja fölül. S ami a legfontosabb: ez a magyar költői termés egyszerre nőtt ki a magyar múlt és jelen problémáiból, ugyanakkor az országhatárokat nem ismerő kultúrának abból a szelleméből, melyet európainak szoktunk nevezni.

IRODALOMTÖRTÉNETI MÚZEUM
A KÁROLYI-PALOTÁBAN

Ebben a múzeumban látszik meg igazán, hogy az az irodalomtörténet, az a gyötrelmesen unalmas középiskolai tantárgy, amelyben még nekem oly bőségesen volt részem, micsoda propaganda volt minden romlatlan irodalmi érdeklődés ellen.

Ez a múzeum — nem is múzeum a szó kriptaszagú értelmében — egyedülállóan, legalábbis még nem láttam hasonlót, a legegyszerűbb, de kitűnően megválogatott eszközökkel, módszeresen szemlélteti egy-egy író életét, küzdelmét és főleg az illető kort. — Mea culpa — mondhatnám, mert még én is, akinek legyőzhetetlen az ellenszenve az írók magánéletében való turkálások iránt, még én is, aki úgy gondolom, hogy az író nem a magánélete eseményeinek „kutatója” és kitergetése, hanem kizárólagosan életműve teszi és teheti érdekessé — mea culpa —, még én is elragadtatással jártam teremről teremre, holott a látogató természetesen itt sem a művekkel, hanem alkotójuk személyével, de főleg a környezettel ismerkedik, a fényképekkel, a jól megválogatott újságkivágásokkal szemléltetett korszakot látja, melyben, vagy sokkal inkább, amelynek ellenére az itt felsorakozó írók alkottak.

Ez a múzeum a korról és az író személyes életével való megismerkedés révén még azokban is, akik egyébként nem olvasnának, fel tudja ébreszteni az érdeklődést az iránt a különleges, a polgár szemében gyanús haszontalan szféra iránt, amely a költészet. Itt a látogatót a szemléltető anyag, szavakba foglalt lecke nélkül, tanítja meg arra, hogy életfeladatul választani a szép szót, az írást, az írást mindennek ellenére — ez a heroikus megszállottság egyik fajtája. És akarva, nem akarva, de sorsszerűen és kivétel nélkül mindig egy fajtája a tompa közöny, a süketség vagy bösz elfogultság elleni kényszerű harcnak.

És az író, Petőfitől József Attiláig, ahelyett, hogy mint mások, elsősorban a jóléte vagy a karrierje biztosításán fáradozna, a nép vagy az igazság vagy a szabadság vagy a szépség vagy a szent emberiség nevében — fejjel megy a falnak. És csak azért, mert balgán, önféjűen, minden szemmel látható és a saját bőrén tapasztalt bizonyíték ellenére, vallja szerelmének a magyar szót, és az a hite, hogy ennek a szónak csodatevő lesz a hatalma. Az annyiszor megbecstelentett szóban hisz, melynek az ő ajkán szüzen kell felhangzania, mint a teremtés napján, mikor a világosságot hívó szóra valóban lőn világosság. Petőfitől — „tudom, hogy siket a magyarok hazája s mégis éneklek, mert énekelnem kell” — József Attiláig búgnak, sírnak, epekednek, kérlelnek, buzdítanak, átkozódnak — ő, hányszor átkozódtak magyar szavaikkal a védtelen költők! —, mintha a papírra vetett kis betű-bogarak harsonahanggá változhatnának, harsónává, melytől le kell hogy omoljanak a szolid terméskőből épült Jerikó falai. Mindig előlről — az előttük járók sorsától vissza nem riadva, az előttük járók sorsán nem okulva —, mindig újra akad, aki kiáll, egy szál védtelen, balga ember, aki mindig más és mindig mást mond és másképp, mint amit és ahogy akkor illik, kell és szabad. Ami hatalmi apparátus, ami szervezet, ami intézmény, ami megszentelt dogma — az mind mintha csak őt hívná ki, hogy egyenlőtlen harcban ellenük szegüljön.

Költő és kora viszonyának az illusztrálása különösen jól sikerült az Irodalmi Múzeum Ady-termében. Dokumentumok és fényképek sorozata beszél arról, hogy milyen volt az a Magyarország, ahol Ady Endre költészete minden pazar változatban fellelhető, ő maga hű maradt „az ember szépbe-szött hitéhez”. Nem lehet képpé dicsérmé az Ady-terem rendezőit, mert ahelyett, hogy a költő magánélete intimitásait tárnák a látogató szeme elé, azzal bilincselik le figyelmét, ami annak idején a költő életének a társadalmi paysage-a volt, s ami annak idején a költő gondolatait és képzeletét tüzelte. Emlékszem múzeumokra, ahol „nagy emberek” pipáját mutatták be. Itt korabeli fényképeket látni: fényes szőrű paripákon vágatató, jól táplált, deli lovasrendőröket, akik kivont karddal ugranak a tüntető tömegek közé, tiporva, ütve-vágva, akit érnek. De az éhségtől tengerentúlra üzött, nincstelen kivándorlók komor seregeit is bemutatják a felvételek.

És furcsa volt fényképen viszontlátni azt az egyenruhát, amelybe az első világháború idején engem is beöltöztettek, mintha kísértéként jönnék szembe önmagammal; és a nyalka, fess tisztet hosszú karddal, akik tegnap még csendes és szerény bankhivatalnokok voltak, de a gallérjukon fénylő csillagoktól, az oly szépen villogó kardtól, a maguk parancsoló vezényszavaitól bizony megbolondultak, akár az aktív tiszték. És látni az eredetileg marhaszállítási célt szolgáló MÁV vagonokat a felvirágozott, majd később a szinte lopva szállított menetszázadokkal. És a hadiparancsok, aztán a rokkantak és bénák, az érdemrendes mankós koldusok és a finálé, 1918, az összeomlás és az őszirózsás forradalom. 1914—18-ig minden megőrzött fénykép, minden dokumentumból beszélő borzalom Ady

legnagyobb kötetének, *A halottak élénnek* empirikus, szuggesztív kommentárja.

Van valami reményeket ébresztő, felemelő vagy legalábbis vigasztaló abban, hogy a mai húszéves fiatal magyarok már csak ilyen sűrített dokumentációs anyag, már csak múzeumi látogatás segítségével képesek képzeletükben rekonstruálni azt, ami egy régi nemzedék számára — konkrétan az én számomra a szabadkai 6-os honvéd gyalogezred kaszárnyájának, Röhrig hadnagy úrnak, Trombitás őrmester úrnak meg a bukovinai tetves lövészárkoknak a nevéhez fűződő — valóság, szégyen, soha el nem felejthető irtózat volt.

De látni lehet az Ady-teremben arcképeket is, azok arcképeit, akik a költőt lankadatlanul támadták, és a hazafias költészet, a fenykölt érzelmek, a vallás-erkölcs és a megszentelt hagyományok nevében akarták elvitatni Adytól, hogy magyar és költő. E fényképek közül rám a legmegrendítőbb benyomást Szabolcska Mihály fényképe tette. Eddig csak az iskolai olvasókönyveimben szereplő költeményeiből ismertem, de testi mivoltában nem. Ez a múzeum bizonyos mértékben valóban megtérített; váltig hiszem ugyan, hogy a mű, pl. Ady életműve minden életrajzi adatnál több igazságot tartalmaz a költő személyéről is, de ettől függetlenül mégis hálás vagyok a múzeumnak, mert megmutatta ezt a festett Költőcske Mihályt, a Bega-parti kis hápogó legényt, akit Ady ellenében mint igazi költőt játszottak ki. Látni kell ezt a bajuszos, elhízott, szűk homlokú, a vastag húsosságában vérmes és brutális, a férfiu önelégültségtől tompa arculatot, látni kell a szellem és a kétség lehetetétől még véletlenül se érintett önérzetes tiszteletes urat, hogy az ember felfogja, mit jelentett Adv Endre szenzibilitása, micsoda vakmerő és mily üdvös közmegebotránkozást váltott ki az Ady Endre dekadenciája, a pusztulást íósló, a titkokat valló, az elégedetlen, az éhes és a szemérmetlenül kitarulkozó individualista költészet az akkori — a virtusára és egészségére büszke, még a milleneumi elveket és ábrándokat retorikusan ünneplő — hivatalos Magyarországon.

Macedón delegátus-társam, új barátom komolyan fogta föl kiküldetése célját: képet akart alkotni magának lehetőleg mindenről, amennyire ilven rövid idő alatt lehet, ami a magyar kulturális élethez tartozik. M. és én lelkes elégedettséggel igyekeztünk segíteni neki, hogy némi fogalmat szerezzen nemcsak a magyar költőkről és jelentőségükről, hanem arról a módszerről is, amellyel a Károlyi-palotában még a be nem avatott magyar látogató számára is sikeresen idézik fel a magyarságnak ezeket a nagyjait — József Attila vagy Radnóti Miklós esetében — egyben költő-mártírjait.

Nem is sejtettem, hogy az utolsó teremben milyen meglepetés vár rám. Annyira váratlanul ért, hogy a lelkes elismerés, melyet az Irodalmi Múzeum koncepciója váltott ki, és az érdeklődés izgalma egyszerre megdöbbenéssé és melankóliává vált, amint ráeszméltem, hogy az utolsó terem, melyben állok, Komját Aladár emlékének a kultuszát szolgálja.

Ady is kortársam volt, de gyerekkövel és később is úgy néztem fel rá, mint az elérhetetlen magasságban lakozó reitelmes nagyságra és eszményre. Komját Aladár azonban az 1918—19-es pesti

hétköznapijaim cimborája — a cimborá szó tőle ered. Különböző okokból komplikált volt a kettőnk viszonya, mint azoké az embereké, akik nem mulasztják el, hogy sűrűn találkozzanak és egymást kölcsönösen egyenrangúnak tekintsék. Ami költői nagyságát illeti, még a *Tett* előtti időből való, elhagyottságról, szomorúságról és vágyakozásáról, valami egészen sötét szegénységről panaszló verseit szerettem. Komját 19 után mindinkább pártköltő lett, én azonban nem tudtam azzá válni, még az 1919-es *Internacionále* című folyóiratban sem, melynek első számát írásainkkal itt, az ő emlékére berendezett múzeumi teremben most üveg alatt pillantom meg. Utoljára Bécsben láttuk egymást. Ő, aki mindig a forradalom kitörését, a világforgóadalom inaugurálását várta, akkor Bécsből a Mussolini előtti forrongó Olaszországba ment. Minden komplikált viszonyunk ellenére szeretettel váltunk el, mint akik rajta lesznek, hogy mielőbb, talán majd Olaszországban újra találkozzanak. Azok az évek viharosan mozgalmasak voltak, különösen az útlevel és pénz nélkül hányódó-vetődő emigránsok számára. S most ebben a teremben látom a fényképeket és dokumentumokat abból az időből, amit egymástól távol, egymás további sorsáról csak hírből értesülve, vagyis egymásról alig tudva, külön éltünk. Ő azok közül való volt, akik íróként is tűzön-vízen át alá tudták magukat rendelni a párt irodalompolitikai követeléseinek. Ha kellett, ha a párt szükségesnek tartotta, akkor az *Imprekort* szerkesztette, ha kellett, kurír szolgálatoikat teljesített az illegális munkában. Mint költő is megmaradt pártmunkásnak. Talán ha, csak egy kicsit is, tudott volna eretnek lenni, költői életműve ma elevenebb volna. Indokolt és szép gesztus, hogy a szocialista Magyarország az Irodalmi Múzeum Komját-termével akar emlékeztetni arra az emberre, aki abban látta és úgy akarta betölteni élete és írói feladatát, hogy a párt minden felszólítására, utasítására és követelésére — korai haláláig (46 éves volt, amikor meghalt) — mindig feltétlen igennel felelt.

Melankóliámat nemcsak az emlékek felzúduló sokasága váltotta ki. Mit sem sejtve, íme, egy múzeumi teremben bukkan elém annak az embernek az árnya, aki legszemélyesebb életének részese voltam, és aki az én legszemélyesebb életem egyik tényezője volt. Ilyen találkozások alkalmával önkéntelenül is, szinte elháríthatatlanul eluralkodik az emberen a gondolat: lám, már a fizikai halál bekövetkezése előtt kezdjük és folytatjuk a meghalást. Minden egykori közeli emberünk elmúlásával valami meghal bennünk is.

Furcsa volt az *Internacionále* első számát viszontlátni üveg alatt, e sorok akkor igen fiatal írójának ebben az egy számban egyszerre három, valószínűleg igen lelkes, igen apodiktikusan harcos és nem kevésbé gyenge cikkével. Nem emlékszem rá, s mert üveg-alatt volt, még se nézhettem, miről szóltak a cikkek. A címek után ítélve, leszámolás volt — és természetesen végleges leszámolás — a szocialdemokratákkal, a háborúval — természetesen az utolsó imperialista háborúval, mert hisz a világforgóadalom már csak hetek, legfeljebb hónapok kérdése — és ugyancsak végleges leszámolás, ahogy a címben áll, „a burzsoá kultúrával”. Arra azonban emlékszem, hogy akkor boldoggá tett a három nyomtatásban megjelent, világraszóló cik-

kem, de most, mikor üveg alatt látom őket, csak még melankólikusabb reflexiók hosszú sorát idézik föl bennem az Irodalmi Múzeum Komját-termében.

A Komját-fejezetnek nem ez a záró akkordja. Pesti látogatásom utolsó estéjén, néhány órával a vonat indulása előtt, a hotelben egy értesítés várt: Korach Mór akadémikus kér, hívjam fel telefonon. A név ismerős volt, s nem kellett hosszan gondolkodnom, hogy visszaemlékezsem: Mór Komját Aladár bátyja. Nem tudtam felhívni. Csak megvillant bennem, hogy Komját Aladár is, akár a bátyja, most éppúgy itt lehetne Pesten, ha az élet és a halál nem volna olyan érzéketlenül buta minden emberi követelmény logikájával szemben. Komját Aladár is itt lehetett volna, és vele holtbiztos, hogy találkozott volna.

NAPLÓJEGYZET
UTOLAGOS ZÁRJELES BETOLDÁSSAL

Akad azért vidám viszontlátás is. S ha az embert az idők járása nem túlságosan kényeztette el, készségesen hagyja, hogy megvesztegessék nemcsak nagy, hanem apró örömeikkel is. Különösen akkor, ha ezek az apró örömeik váratlanul érik.

Az *Új Írás*nak, ennek a mai Budapesten alighanem legszínvonalasabb irodalmi folyóiratnak a szerkesztősége baráti beszélgetésre hívta meg a jugoszláv íródelegációt. A folyóirat, melyről majd még külön is kell szólnom, főszerkesztője, Illés Lajos mosolyogva, régi ismerősként üdvözlö engem. Mindig zavarba hoz, mintha valami kínos tapintatlanságot követnék el, ha nem emlékszem valakire, aki engem nemcsak hogy nem felejtett el, hanem láthatóan örül is nekem. Mosolygó, barátságos, még redőtlen, nyílt arc néz rám, de nem tudom kitalálni, hol láttam életemben ezt az arcot. Már-már mentegezni akarom magam, amikor meghallom a szavát: Šamac—Sarajevo. Már nem kell többet magyaráznia. Most már ráismerek.

1947-ben a šamac—sarajevói ifjúsági vasútvonal építésében, sok más ország ifjúsági brigádja között, részt vett a Vasvári Pál magyar ifjúsági brigád is. S mikor én a vasút építőit meglátogattam, ez a magyarországi ifjúsági brigád vendégül látott.

(Hazaérkezve, Zágrábban előkerestem azt a kis füzetet, melyet az ifjúsági vasútvonallról írtam és *A vasút* címmel 1948-ban ki is adtam. A Vasvári Pál ifjúsági brigádról szóló fejezetben olvasom, hogy festett a találkozás a magyar fiúkkal és lányokkal:

„Arról beszéltem nekik, hogy egy kitűnő jugoszláv író barátom, a régi Magyarország jó ismerője, nemrég azzal a megállapítással tért vissza Budapestről: hősi és szívós harc folyik ma Magyarországon demokratizálásért, de közben Budapest még tele van emlékművekkel, mint amilyen a „Sabáci hősök” emlékműve (Sabácon az első világháború egyik legnagyobb mézszárlását vitték végbe, civileket, férfiakat, nőket, öregeket, fiatalokat gyilkoltak meg), szobrokkal, amiket még Horthy és haramiái emeltek a magyar imperializmus dicsőítésére. Hősi harc folyik Magyarországon demokratizálásért, de Magyarországon az az ország, ahol a történelem százszorosan halott halottait még mindig nem temették el.

S a magyar fiúk és lányok bölintottak. Jugoszláviából, az új jugoszláv valóság távlatából néztek hazájukra. Sokan közülük nemcsak Jugoszláviát, de talán Magyarországot is itt a Vasútvonalon fedezték fel.

A Vasvári Pál magyar ifjúsági brigád elhatározta, hogy megtanulja a szerbhorvát nyelvet. Már el is kezdték a rendszeres nyelvtanulást. S nemcsak a nyelvet tanulják meg...

Ott aludtam náluk, s kora hajnalban, mielőtt munkába mentek, odajöttek fekhelyemhez. Verset kaptam. A fiatalok közt is fiatalságával kiütököző, fiatal költő, Illés Lajos a szerzője, s mint a címe mutatja, a vers az Ifjúsági Vasútvonalon termett, Boszniában "

A kis könyvecskében megjelent vers címe: „A Boszna mentén”. Íme az első strófa:

A hegy goromba, bütykös homlokán
 fehérén izzik nagy Tito neve.
 A völgyben lent tömött töltést emel,
 sziklákat tép, dombot bont s énekel
 az ifjak barna bőri serege.

Bár nem tudhatom, miként vélekedik műve esztétikai értékéről a szerző, aki ma az *Új Írás* főszerkesztője, nekem ma is kedvesek ezek a sorok, mint a „fiatalok között is fiatalságával kiütököző”, kezdő költő lelkes érzelmeinek és az akkor már tornyosuló gonosz felhőket nem is sejtő, gyanútlan és boldog hitnek és reményeknek a dokumentuma. S ha a következő versszakaszban a „nyáj”-ra rímelő „száj” el is árulja a materiával még gyakorlatlanul birkózó kezet — emlékezve mindarra, ami 47-től 63-ig történt —, képtelen vagyok műfészként bírálni ezt a versszakot:

A zöldfüves kicsiny tisztásokon,
 magasban csendesen legel a nyáj...
 A völgyben száz feszült, izmos derék
 és száz nyikorgó talicskakerék...
 „Testvériség-egység” — kiált a száj.

Kölcsönösen megőrültünk egymásnak, nemcsak a főszerkesztő, hanem én is, hiszen most már valami távoli közös élmény emléke kapcsol össze bennünket.

De hamar kiderült, hogy a szerkesztőség tagjai és a jugoszláv delegátusok tiszteletére meghívott vendégek között akadnak mások is, akiknek személy szerint se vagyok idegen. Az egyik Kun Ánes, akire nem annyira abból az időből emlékszem, amikor apjánál, Kun Bélánál jártam Moszkvában, hanem inkább 19-ből, a budapesti Szovjetházából: négyéves aranyos kislány volt akkor. Férjével, Hidas Antallal most egyszerre fedték fel inkognitóiukat; mind a ketten úgy üdvözöltek, mint akiknek öröm, hogy idejöttem, itt vagyok, együtt lehetünk ebben a barátságos, tágas szerkesztőségi szobában. És bár szép számban voltak jelen más ismeretlenek is, a kézszerítések, a tekintetek, a hangok hőfoka, úgy éreztem, nemcsak a vendégnek szóló udva-

riasság, hanem valódi benső szívélyesség, érdeklődés, sőt tán nem túlzás, az öröm spontán megnyilvánulása. Volt, aki világosan ki is mondta: abban, hogy engem itt, náluk, Pesten üdvözölhetnek, újabb biztató jelét és bizonyítékát látják annak, hogy csakugyan múlttá lett a li-dércnyomásos múlt.

Számomra az írás sose volt az a bizonyos ibseni ítélőszék önma-gam felett; az írás mindig abból a szükségletemből fakadt, hogy tanú-ságot tegyek, nem annyira valaki mellett vagy ellen, hanem arról, amit láttam, amit átéltem, és aminek magam sem tudom, miért kell betűben megőriznem a nyomát. S lám, írni és írni nem bolondság, még akkor sem, ha az összefirkált papírnak évtizedekig kell hivatal-nok-kezek között bukdácsolnia, míg könyv lesz belőle. Az *Új Írás* szerkesztőségében ugyanis hamarosan kiderült, hogy azok is, akiket először látok, ismerősként beszélgetnek velem. A Novi Sad-i magyar irodalmi folyóirat, a *Híd*, de magyarul megjelent könyveim is, az *Optimisták* és még inkább az *Egy regény regénye*, talán épp azért, mert volt idő, mikor tiltott olvasmányoknak számítottak, megtalálták az utat a magyarországi hivatásos írókhoz — illetőleg az írók találták meg a módját, hogy hozzájussanak ezekhez a jugoszláviai magyar iro-dalmi kiadványokhoz.

A jugoszláviai magyar, valamint a jugoszláv és magyar irodalmi — és általában a két ország között immár lehetségessé vált — együtt-működésről, az ismerkedés és kölcsönös kapcsolatok kiépítéséről szót-tünk terveket, meghánytuk-vetettük, hogy melyek volnának a leg-jobb, legközvetlenebb és legtermékenyebb módozatok. S amíg ott ül-tem — mintha nem három-négyszáz kilométernyi távolságból, úgy-szólván a szomszéd házból tértem volna be baráti beszélgetésre, ha-nem legalább az Óperencián túlról indultam volna, hogy itt kössek ki, ebben az újra megtalált meghitt körben — az a pogány gondolat járt a fejemben, hogy micsoda köpedelem, micsoda gyalázatos, undok erő-szaktétel az emberen a politika, az az ördögien buta, de hatásos technika, mely egymástól el tudott választani, egymástól el tudott til-tani, a hazugság és kényszer eszközeivel egymás ellenségének meré-szelt deklarálni embereket, akik, íme, ilyen kevés szóból olyan jól megértik egymást, és akik szívből, örömmel fogadják és akarják, hogy együtt, egymás mellett és egymás javára alkossanak. Nem így volt-e 47-ben is, amikor a magyarországi Vasvári Pál ifjúsági brigádöt meg-látogattam a šamac—sarajevói vasútvonalon? Nem gondoltuk-e akkor is, hogy soha többé nem lehet másképp, mint az emberségnek és biza-lomnak ebben a normális, egyedül normális egységében? És ott, az *Új Írás* szerkesztőségében, a szép, okos, nyílt arcok között, nem tud-tam magamban lebunkózni a kérdést: vajon lehetséges-e, hogy vala-mi ma még előreláthatatlan, megváltozott vagy megváltozó politikai konstelláció következtében, valamilyen formában visszatér és újrakezdődik az, aminek a normális emberi szív és belátás szerint sose lett volna szabad megtörténnie? Lehet-e garanciákat teremteni, nem kellene-e most minden lehetőséget százszorosán és ezerszeresen ki-használni, hogy ama politikának nevezett galádság ellen minden mó-don biztosítékokat teremtsünk, és hogy elhárítsuk még a lehetőségét is annak, hogy „újra és újra leessék a sárba az Embernek arca?”

Mennyi fér egyetlenegy napba! A Berény Róbert emlékkiállítás. 19-ben hozzátartoztak a szovjet-Budapest képéhez a Berény Róbert dinamikus plakátjai. Tudtam, hogy a vérbeli, az igazi festők közül való. Ha egy-egy festmény sokat is mond, a művész egész egyéni nagyságában akkor válik láthatóvá, ha — mint ezen az emlék-kiállításon — a palettája egész sokszínű gazdagságát, az előbbi fázisán mindig túlhaladó, a magával szemben szigorú kibontakozását szemlélhetjük. És még valami: ha önmagában a kvantitás még nem is érték, de olyan nagy művésznél, mint amilyent ez a kiállítás revelál, az alkotások sokasága, a megdöbbenően fáradhatatlan munkatempó a vizuális élményeknek egy olyan túlradó gazdagságáról tanúskodik, amit csak a nagy művész önfegyelme és kiapadhatatlan alkotó kényszere tud ilyen dús életművé avatni.

S még aznap este Macbeth a Nemzeti Színházban, a Szabó Lőrinc ihletett fordításában. Álmodni se lehet tökéletesebb Shakespeare-előadást. Nem véletlen, hogy ezzel a szóval kezdtem: álmodni. Az ember éber állapotban többé-kevésbé szórakozott, szeme előtt a látványok össze-összefolyóznak, a gondolatok és reflexiók, mielőtt még élesen kirajzolódnának, már el is mossák őket más benyomások. Épp éberen, hétköznapi éber állapotunkban vagyunk legkevésbé intenzív szemlélők. Próbáld meg egy este összefoglalni, felsorolni, hogy mi mindent láttál az elmúlt napon, és akkor rájössz, hogy a benyomások tarka gazdagságához képest milyen szegény a regisztráló képességed.

Vannak viszont álmaid, amelyek maximálisan, minden részletükben felülmúlhatatlanul, intenzíven valószerűek, annyira, hogy még felébredve is ott van kiszáradt száánkban a rémület eleven íze, és időbe telik, míg bizonyos kábult erőfeszítéssel újra magunkra találunk, reális értelmünkkel saját lényünkre és vele a valóságban való helyünkre lelünk.

A Macbeth-előadás tempója olyan volt, hogy mielőtt a néző magára eszmélhetne, már újabb és megint újabb bűvölet keríti hatalmába. Az előadás elragadó — a szó pontos értelmében elragadó — hatásának talán épp abban a titka, hogy a rendező, a díszletek és a színészek is egytől egyig, mindjárt a függöny felgördülése után, a legelső pillanattól kezdve szuverénül messze túltették magukat — és a nézőt — a reális és az irreális alternatíváján. Attól kezdve, hogy az éji ködben láthatóvá vált a három torz, különleges, huhogó és vihogó éji madarakra emlékeztető, éji madarakként guggoló, majd szökdecselő, valami fantasztikus tollas ruházatban varázsszavakat ejtő, dünyögő boszorkány, és felhangzott a szubjektíve nem annyira gonosz, mint inkább csintalan játékokon előre mulató hangjuk — máris belevonták a borzongó nézőt egy épp a valószínűtlensége által valóságos, egy egyszerre felfedezett démoni világba. Egy olyan világba, ahol az ember habozik, szándékokkal és gondolatokkal viaskodik abban a hiszemben, hogy rajta múlik, mit tesz és mit nem, de a beavatott néző azonnal tudja, hogy olyan világ nyílt meg előtte, melyben a mulató, pajkosan szeszélyes démonoké a döntés, démonok úznak kedvükre csúfot a büszke és bátor hősből éppúgy, mint a szerelemből, bizalomból,

hűségből és minden földi hatalomból. És mikor a második jelenetben felhangzik az öreg Duncan király ajkáról a kérdés, hogy ki az a „véres” ember —, a vér és a véres többé el nem halványul, ez marad meg szörnyű alapszínnek. A reális és az irreális alternatívája helyett, a rendező, a díszletek és a színészek teremtettek egy harmadik médiomot, amit egyes-egyedül a megmagyarázhatatlan, minden racionális logikától érintetlen, csak a saját logikájú álom világának szuverén realitásához lehet hasonlítani. Mint az álomban, az eszeveszett irreális is magától értetődően szuggerálta a maga teljes és kikezdehetetlen egyedülvalóságát, annak a Macbethnek a szellemében, aki ki is mondja, hogy „semmi se annyira valóságos, mint a valótlan”. A rendező mágus, az előadás pedig minden részletében a mágia hatalmává fokozott művészet.

És még azt is fel kell jegyezni, hogy az utolsó helyig megtelt színházban mintha mindenkinek még a lélegzete is elakadt volna. Nincs modernebb költő, mint Shakespeare. És Budapesten nem hat távolinak a dráma, melynek uralkodó alapszíne, mindig visszatérő domináns motívuma az emlékeket földidéző vér és vér és vér.

HABENT SUA FATA...

Sok éve annak, hogy Veronában — s ha nem tévedek — a XII. századbéli, szent Zeno tiszteletére épült, román stílusú gyönyörű templom homlokzatán pillantottam meg a kőfaragványok közt mindnyájunk bibliai ősanját, Évát, amint ülő helyzetben, két combját szétvetve, egyikén Káint, másikon Ábelt tartva, egyik emléjével ezt, a másikkal amazt táplálja; oldalt pedig Ádám, aki ásóval a kezében a földet művelgeti. Idill.

Ez az idillikus pillanat csak a mi számunkra borzongató, mert a bibliai történet minket beavatott abba, hogy mi történt azután; épp ez az idill érezteti a még nem is sejtett, de az idő méhében már készülődő, tudatunkban felelevenedő testvérgyilkosság előrevetett árnyát. A tudott jövőből nézzük a gyanútlan jelent.

Az idillben mindig van valami antitékus: édes és szívszorongató. Az idill, mennél intenzívebb, annál inkább felidézi a szükségszerűen közeledő rontást és romlást, a közelítő halált.

De a múlt nem kevésbé valóságos dimenziója az időnek, mint a jövőé.

Kun Béla özvegye meghívott bennünket, M.-t és engem. A szép tágas villában csak a Kun család lakik: az özvegy és leánya, Ágnes a férjével, Hidas Antallal. Ők ketten most — Petőfitől József Attiláig — a magyar költőket fordítják orosz kiadók számára.

Nem sokkal azután, hogy nekünk el kellett hagynunk a Szovjetuniót, Sztalin politikai rendőrsége elhurcolta Kun Bélát, és az akkori állam-raisonniak megfelelően, természetesen börtönbe vetették a családtagokat is, majd pedig mindüket külön, más-más szibériai munkatáborba vitték; évekig nem tudtak egymásról, még azt sem, hogy ki maradt életben, ki nem.

Es most szépen, egymástól elválaszthatatlanul, együtt; s az a rémség, amit átéltek, s az elveszett családtag emléke mintha még erősebb emberi kapocssá vált volna köztük. Mint a mese, hol volt, hol nem volt, mint a mese, amely idővel végződik, mert a végén győz az igazság. A meséből azonban hiányzik a valóság két motívuma: az igazság győzelmének az ára, a halott, meg a végtelen évek, melyek a rövid, megsanyargatott életükből visszavonhatóan odavesztek.

És az épületes mese még valamit nem vesz számba. A meggyilkoltaknak, az áldozatoknak történelmi és emberi alakját még haló porában is versenyt igyekeztek meghamisítani és eltorzítani az egykori bajtársak, olyanok, akiket ő nevelt, s akik egykor a bizalmáért versengtek.

Ezt tudtam. Más volt az, ami újsággént lepett meg. Mikor több mint három évtizede hozzáfogtam az *Optimisták* megírásához, eszem ágában sem volt, hogy valami politikai regényt írjak. S hogy a 19-es Magyar Tanácsköztársaság regénye lett belőle, csak azert történt, mert az 1919-es év egy chiliasztikusan lázas, minden vonalon embe-ribb és szabadabb életformákat kereső forradalmár nemzedéknek, az enyémmek, minden illúziója és reményei, e generáció életének csúcspontján fantasztikus ütemben zuhantak egy sötétségbe, amelyből ennek a generációnak egyetlenegy tagja se tudott többé visszatérni eredeti najongó hitéhez. Csak ezt akartam megírni.

A *Tizennégy nap* című regényemnek a két illegális kommunista, Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése a témája és ihletője. A regény erkölcsi problémája, úgyszólván rejtett lírája, személyes kérdésem, hogy nem áruló-e mindenki, aki csak megrémült szemlélő és nem elkötelezett tevékeny harcos a világ ellen, melyben olyan könnyedén állítják fel az akasztófákat, mint úri gyerekszobákban a csillogó karcsonyfát. Csak ezt akartam megírni.

Az *Egy regény regénye* se íródott más szándékkal vagy céllal, amikor moszkvai naplójegyzeteimet könyvvé formáltam, mint hogy valljak. A kéziratom, melynek a moszkvai peripetíáiról ott szó van, már mellékes volt. Az egyetlen, a döntő fontosságú az volt, hogy a kézirat peripetíájának a médiumán keresztül, világossá lett valami előttem, ami ezerszer több és végtelenül fontosabb, mint lett volna még a világirodalom legnagyobb remekművének sorsa is. A könyv egyetlen motívuma az volt, hogy megkínózva magamat, a magam számára és mindenki előtt világosan megvalljam, szemléletesen megmutassam, hogy mivé lettek a legnemesebb remények, a legáldozatosabb harcok és célok, amikor az, amit a forradalom megvalósításának hittünk, egy új, minden addiginál brutálisabb világi pápaság, egy jutalmakkal és megfélemlítéssel korrumpált és korrumpáló, mérhetetlenül nagyszámú kaszt, egy kiváltságos hivatalnok hierarchia egyeduralmának lett a küzdőtere és szabad prédája. Csak ezt akartam megírni.

Az elcsépeelt bölcsességek néha mégis igazak: habent sua fata libelli. Mert a budapesti irodalomtörténészek, írók, az a sok ember, akivel ez alatt a két hét alatt találkoztam — többel, mint Zagrebban egy egész év alatt — az *Optimistákról* és az *Egy regény regényéről* beszélnek velem. A *Tizennégy napot* kevésbé ismerik, de az első kettőt, az első kettőben szereplő személyeket, ki-ki a maga

szempontjából, mintegy desifírozni akarja. Felmerült az a kérdés is, hogy az *Optimisták* egyik hőse, akiben konkrét személyre vélnek ráismerni, mért nincs magasztosabban, a szocialista realizmus szellemében úgy feltüntetve, hogy megfeleljen — régebben azt mondták volna, a fehér leányszobák — most úgy mondják, a forradalmi ideáloknak. De a legmegdöbbentőbb az volt számomra, hogy Budapesten a könyveimnek egy olyan aspektusát kellett felfedeznem, ami magamtól soha eszembe se jutott volna: ezek a könyvek, melyek csak belülről, benső parancsaimat követve, teljes izoláltságomban és többé-kevésbé monomániakusan, a megjelentetés reménye nélkül íródtak, akár a moszkvai napló is, itt, Magyarországon most afféle bizonyítékokként és ellenbizonyítékokként kaptak szerepet. Költői művek és egy szorongatott költő naplójának világánál hámozzák le a történelemtől a rárakódott, a felgyülemlett tudatos hazugságok vastag rétegét. Soha eszembe se jutott volna, hogy valaha is az én könyveimnek juthat az a szerep, hogy Kun Bélának, a meggyilkoltnak, megtagadottnak és meghamisítottinak igazi alakja mellett vonulhassanak fel tanúként. Soha ez eszembe se jutott volna, ha nem hallom magától Kun Béla családjától, hogy valóban így van. S ők talán, sőt biztosan nem is tudják, hogy ezzel mit kaptam tőlük: a nagy tanulságot, hogy minden útvesztésem és útkeresésem közepette sem hibáztam el egy utat: az íróét, aki csak benső parancsai értelmében ír —, és hogy ez a szubjektivitás a maga elementáris megvesztegethetetlenségében, íme, minden külön határozott szándék nélkül, önkéntelenül az igazság, az objektív valóság tanújává nőhet. És semmi más annyira, mint épp az író szubjektivitása, aki nem néz se jobbra, se balra, aki semmiféle direktívára sincs tekintettel, csak egyre, arra az elementáris szükségletre és kényszerre, hogy valljon. Csak az ilyen emberi, költői szubjektivitás lehet harc és lehet győzelmes lázadás minden hivatalnoki és minden hivatalos hazugság, valamint az embernek és emberinek a hazugságból következő mindennemű degradációja ellenében.

Lám, a szent Zenónak szentelt veronai templom homlokzatának mesterétől kell tanulni. Úgy mutatta meg az embert, ahogy a *saját* szemével látta. A teológiát és a kötelező hittételeket vakmerően a papoknak hagyja. Nem a háttérrel, a teológiai, nem a bűnbeesést és nem a jövőt, hanem egy látomásosan átélt momentumot örökít meg. Tán nem is hitt a bűnbeesésben és az elveszett paradicsomban. Ránk hagyta, hogy fejtsük meg a titkát. A néző szemére és az időre bízta, hogy mit és mennyit olvasnak ki a néma kőből, amelyet ő ihletetten, teljes odaadással formált meg.

FOGADÁS AZ ÍRÓSZÖVETSÉGBEN

Az apparátus, hát igen, úgy látszik, hogy egyelőre valami más, mint akiket név szerint képvisel. Legalábbis olyanokkal szemben, akik az apparátus — az óvatosság sohasem árt — szemszögéből — ha már nem is belpoklosoknak, de, mint az én személyem is, esetleg — gyanúsának tekintendők. Ennek a magatartásnak egyik komikus megnyilvánulása az volt, hogy derék tolmácsnőnk, az én jelenlétemben, Star-

delovtól verset kért az Írószövetség megbízásából, amit lefordítának az *Élet és Irodalom* számára. Stardelov barátom azt felelte, hogy nem ír verseket, ő esszéista, de mért nem fordulnak hozzám, hiszen az én írásomat még le se kellene fordítani. A kérdés megválaszolatlan maradt, és mi csak neveltünk. S azután elmentünk a *Nagyvilág* című folyóirat szerkesztőségébe, ahová hivatalosak voltunk, s ahol sok kitűnő munkatárs élén Gereblyés László, a főszerkesztő fogadott bennünket. Az első pillanattól kezdve annyira élénk, közvetlen és bizalomteljes volt a beszélgetés, akárcsak otthon.

A legkülönösebb, hogy a végén így alakult az együttlét az Írószövetség fogadásán is, mely egyben búcsúest is volt. Az Írószövetség nevében a ma talán legszorgalmasabb és rendkívül eleven, sokoldalú érdeklődéséről közismert „parasztíró”, Veres Péter mindjárt az ajtóban egyetlen szóval fogadott: „Végre!” És amit rögtön észrevettem, azt ő közvetlen modorában hangosan ki is mondta, hogy „úgy látszik, kevés meghívót küldtek” — ti. mindössze vagy hét író volt jelen, és rajtuk kívül az Írószövetség tisztviselőinők kara. De annál szebb volt, és annál inkább meghatott az a melegség, amely Veres Péternek a jugoszláv íródelegációhoz és külön énhezám intézett üdvözlő beszédéből csak úgy áradt. Nem volt protokolláris szónoklat, hanem annak az embernek a szavai, aki hangosan mondja ki nyilvánosság előtt azt a gondolatát, hogy mindig csodálta a magyarság egyenrangú helyzetét az új Jugoszláviában. Ezt példákkal is illusztrálta. Beszédében sor került személyemre is, akinek a jelenléte Magyarországon, hite szerint, nemcsak a már megtörtént változások eredménye, hanem biztató előjele is annak, hogy nem fogunk megállni félúton.

Talán szentimentális vagyok, de ez az üdvözlő beszéd, melyet Veres Péter a magyar írók nevében intézett hozzám, úgy hatott rám, mintha véglegesen megerősítene abban, amiben a nehéz órákban, fáradtan, nemegyszer monománikus órultnek tartva magam, amiért magyarul írok, már-már nekem is kételkednem kellett, ti. abban, hogy utam Béctől Moszkváig, Párizsig, ez az egész élet, amely nem volt könnyű, lám, mégis élni érdemes élet volt, és az a harc is, amit itt Jugoszláviában folytattam, s aminek az érdemességében a legkishitűbb pillanataimban sem kételkedtem. Nem tudom, mi mindent mondtam válaszként, de egy biztos: én sem beszéltem semmiféle protokoll szabályai szerint.